

Středověká krajina

V raném středověku byla ve zdejší kraji určující dvě hradiště, slavníkovské v Malíně a knížecí Hrádek na místě dnešního města Čáslav. Obě hradiště jsou doložena archeologicky, nejstarší nálezy jsou z 9. a 10. století. Přes Malín vedla důležitá zemská stezka, zv. Haberská. O něco východněji údolím Doubravy vedla další ze zemských stezek, zv. Libická. Obě patřily k nejvýznamnějším spojnicím Čech a Moravy a soustředil se na ně dálkový obchod (Květ 2003). Malín patřil ve 2. polovině 10. století, kdy patřil Slavníkovcům, mezi nejvýznamnější hradiště. Byl zde postaven románský (ottonský) kostel Sv. Jana Křtitele (dnes dochován jako modlitebna církve československé husitské). Archeologickými nálezy je doložena i ražba mincí (s opisem Malin civitas). Po vyvraždění většiny z rodu Slavníkovců v roce 995 na dalším ze slavníkovských hradišť Libici význam Malína poklesl. Přesto zde byl ve 12. století postaven další románský kostel, sv. Štěpána (Čtverák a kol. 2003, Šimák 1938). Naopak v 11. století vzrostl význam Čáslavi, která byla důležitou součástí knížecí hradské soustavy, největší rozkvět tohoto hradiště nastal v 11. a 12. století, poté celá hradská soustava postupně upadá. Také v Hrádku u Čáslavi stál románský kostel (Panny Marie), ale nedochoval se. Hradiště stálo v těsné blízkosti budoucího královského města a bylo jím částečně pohlceno (Čtverák a kol. 2003).

Zprávy o dalších sídlech v této oblasti máme až z 12. století a to v souvislosti s nově založeným klášteřem v Sedlci. Sedlecký klášter vznikl v letech 1142/1143 jako vůbec první cisterciácký klášter v českých zemích. Jeho mateřským klášteřem (t.j. klášteřem, odkud do Sedlce přišli první mniši) byly Valdsasy (Waldsassen) na území dnešního Bavorska (Horní Falc). Klášter byl založen velmožem Miroslavem z Cimburka v roce 1142, Miroslav mu podstoupil většinu ze svých pozemků kolem budoucího klášteřa, které sám obdržel jako odměnu od knížete za své služby, včetně svého sídla. Sám Miroslav si vybudoval nové sídlo v Záboří nad Labem (nádherný románský kostel). Založení klášteřa potvrdili roku 1143 kníže Vladislav II. (vládl 1140 - 1172, od r. 1158 jako král) a pražský biskup Ota. Jednání ve Valdsasích zřejmě vedl osobně vzdělaný olomoucký biskup Jindřich Zdík (Charvátová 1998). Vzhledem k pohnutým dějinám klášteřa v pozdějším období se z 12. století dochovala jen jediná listina a to listina zakládací. Podle ní získal klášter při svém vzniku značný pozemkový majetek, v listině je vyjmenováno 10 vesnic (ne všechny na zájmovém území). Listina zmiňuje Hlízov a ves Kačina, která později zanikla (Ledr 1884).

Vzhledem k velmi chabé pramenné základně nemáme mnoho zpráv o kolonizaci území a vzniku vesnic v zájmovém území a majetkových poměrech klášteřa. Charvátová (1998) píše, že sedlecký klášter nepatřil mezi významné kolonizátory. Ale to platí v rámci celých Čech. Dodává také, že pozemkový majetek klášteřa byl značný (50 vsí, 2 městečka a 15 dvorů na přelomu 13. a 14. století; 70 lokalit, na dvě desítky dvorů na přelomu 14. a 15. století). Navíc majetková základna klášteřa se nacházela především v jeho zázemí, na našem území byl tedy jeho zakladatelský vliv značný. Lze předpokládat, že klášter postupoval obvyklým způsobem, směňoval vzdálenější državy za bližší a zaokrouhloval tak svůj majetek ve svém bližším okolí (Charvátová, Hyhlík 1992). Důležitým počinem byla kolonizace rozsáhlého lesa Bor (jak jméno napovídá, jeho složení byly především borovice a duby) na přelomu 13. a 14. století. Les byl klášteřu darován zřejmě již záhy po jeho založení, ale pak mu byl králem odejmut a zpět jej získal až za úplatu 150 hřiven stříbra Přemyslu Otakarovi II. Na místě dřívějšího lesa vznikly vsi Svatý Mikuláš, Svatá Kateřina a zřejmě i Rohozec (Charvátová 1998). Vzhledem ke skrovnosti pramenů a těžké vystopovat vznik jednotlivých sídel a to, kdo jejich vznik inicioval. Sedlecký klášter zde byl rozhodujícím hráčem, ale některá

založení jsou šlechtická. Navíc klášter vsi či dvory podle potřeby a ekonomické situace přikupoval nebo prodával (Novák 2001).

Založení či první zmínky o jednotlivých obcích podle Nováka (2001):

Bernardov: 1680, založen Bernardem Věžníkem

Bojmany: poprvé doloženy 1257, vladkové Sulislav a Bohuslav z Bojman

Církvice: 14. století, majetek Sedleckého kláštera

Habrkovice: 14. století, majetek Sedleckého kláštera

Hlízov: doložen k roku 1143, kdy byl darován Sedleckému klášteru

Horka: první zmínka 1318, samostatný statek

Horušice: první zmínka 1369, majetek Sedleckého kláštera, později rozděleny mezi sedlecké a žehušické panství

Chotusice: první zmínka 1142, majetek Sedleckého kláštera

Kobylnice: doloženy k roku 1278, kdy přešly do držení Sedleckého kláštera (původně královský majetek)

Lišice: majetek Sedleckého kláštera

Nové Dvory: 13. století, původně jen hospodářský dvůr Sedleckého kláštera

Ovčáry: 13. století (před Novými Dvory), ovčín, majetek Sedleckého kláštera

Rohozec: přelom 13. a 14. století, majetek Sedleckého kláštera; na jiném místě že byl mezi vesnicemi darovanými klášteru v roce 1143

Sulovice: první zmínka 1421

Svatá Kateřina: založena 1307 Sedleckým klášterem

Svatý Jakub: doložen k roku 1167, kdy zde byl vysvěcen kostel Sv. Jakuba založený Miroslavovou sestrou Marií

Svatý Mikuláš: založen 1307 Sedleckým klášterem

Vlačice: první zmínka z roku 1189, byly majetkem Hroznaty z Peruce

Záboří nad Labem: založeny ve 12. století Miroslavem z Cimburka

Zařičany: první zmínka z roku 1353, součást žlebského panství

Žehušice: první zmínky ze 14. století (1361), vladýcký statek

Třebešice: ????

Jak je z výše uvedeného výčtu vidět, v průběhu 2. poloviny 12. století a pak ve 13. a 14. století vznikla většina obcí na našem zájmovém území a zformovala se soudobá sídelní síť. Jde o tzv. vnitřní kolonizaci, tedy osidlování vnitrozemí českým obyvatelstvem. Velkým podnětem pro rozvoj sídel bylo nalezení bohatých ložisek stříbrných rud na místě Kutné Hory ve 2. polovině 13. století.

Nově zakládané vesnice a dvory byly většinou soubory chalup proutěné konstrukce vymazané hlínou a kryté doškovou střechou. Významnější stavby jako sídlo správce či místního šlechtice, sýpky a stáje byly dřevěné. Kamennou stavbou byl jen kostel. Po celý středověk se hospodařilo tzv. trojpolním systémem, kdy byla půda obdělávána pomocí pluhu s radlicí a na pozemku se střídal úhor, ozim a jař. Tento systém byl při nedostatečném hnojení půdy ten nejúčinnější a výnosy bylo možné zvyšovat jen extensivně klučením nové půdy. Proto byly lesy na úrodné půdě zájmového území intenzivně káceny (Novák 2001, Šarochová 2006).

V posledních dvou desetiletích 13. století došlo ke 2 významným událostem, které ovlivnily dění daleko za hranicemi našeho zájmového území. Za prvé byla na pozemcích u sedleckého kláštera objevena bohatá ložiska stříbrné rudy a za druhé byl opatem Sedlce zvolen velice schopný Heidenreich (1282 nebo 1283 - 1320). Jelikož dolování bylo výsadou

panovníka, tak kolem stříbrných dolů, které byly velkou měrou na pozemcích kláštera, záhy vyrostlo královské město (Kutná Hora). Její osidlování bylo nejprve živelné, ale brzy získalo organizovaný ráz. Kutná Hora se stala druhým nejvýznamnějším městem království a na svojí dobu byla velmi lidnatá. Velký počet obyvatel, který se navíc nezabýval zemědělstvím, musel být živen ze zázemí města. To bylo velkým stimulem pro zemědělství v okolí a zintenzivnilo to již tak probíhající klučení lesů a jejich přeměnu na ornou půdu. Dřevo bylo navíc velmi důležité pro dolování, což jeho kácení dále podporovalo, takže záhy zde byl dřeva nedostatek. Krajina v okolí Kutné Hory byla ve 14. století prakticky celá odlesněná a dřevo bylo dováženo ze vzdálenějších oblastí (hlavně z Podkrkonoší) po Labi (Načeradská, Schubert 2003, Starý a kol. 2004, Bartoš 2004, Kuča 1998).

Sedlecký klášter dokázal nastalé situace využít. Na dolování se sice podílel přímo jen málo, ale vlastnil v okolí Kutné Hory četné dvory (bylo jich na 20), mlýny, vinice, ve městě samém pak řadu domů a lázní. Významně se podílel na zásobování Kutné Hory potravinami a jinými zemědělskými produkty. Cisterciáci zakládali či zakupovali dvory v okolí již dříve a dokázali je efektivně využívat, hospodařili na nich ve vlastní režii. Zřejmě zde vznikaly i tzv. grangie, což je označení pro specifické hospodářské dvory cisterciáků, které nejen spravovali, ale i na nich přímo pracovali sami mniši a laičtí bratři. Grangie měly původně zabezpečit zásobování kláštera potravinami a tak jeho soběstačnost (Charvátová, Hyhlík 1992). Teprve později cisterciáci své dvory pronajímali. Na svazích Kaňkovských vrchů také klášter založil vinice, jejich pozůstatky v podobě teras jsou doposud patrné. Význam kláštera byl dán nejen jeho bohatstvím, ale i vlivem opata Heidenreicha. Ten požíval velké důvěry krále Václava II. a Sedlec se stal mateřským klášterem nově založeného konventu na Zbraslavi, což byl prestižní královský podnik. Po vymření Přemyslovců se Heidenreich spolu s Konrádem Zbraslavským velmi významně podílel na dojednání sňatku Elišky Přemyslovny a Janem Lucemburským a tedy na dosednutí Lucemburků na český trůn. Opat Heidenreich také zahájil stavbu velkolepého gotického klášterního chrámu (Charvátová 1998, Vlček a kol. 1998).

Po smrti opata Heidenreicha význam Sedleckého kláštera pomalu klesal. Přes velmi vysoké příjmy se klášter stále více zadlužoval. Jednak jej vyčerpávaly velkorysé stavební podniky a za druhé byl nucen půjčovat panovníkovi nemalé sumy hotovosti. Situaci řešil nejprve pronájmy a pak prodeji částí svého majetku, tedy jednotlivých dvorů a vsí (Charvátová 1998). Tím i některé lokality v našem zájmovém území měnily majitele a přecházely do šlechtických rukou. Ve vesnicích se to projevilo stavbami tvrzí, které sloužily jako sídlo majitele, jejich zbytky jsou mnohde dodnes patrné v novějších stavbách. Podoba krajiny se příliš neměnila. Lesy byly vykloučeny a pole se střídala s pastvinami, krajina byla na svoji dobu intenzivně obdělávána. Potřeba mouky vedla k výstavbě mlýnů a s nimi spojených zařízení, tedy mlýnských náhonů a rybníčků. Ovšem doba velkého rybníkářství nastala až v 15. a 16. století (Novák 2001).

Přelom nejen v dějinách Sedleckého kláštera znamenaly husitské války. Na jejich počátku byl klášter značně zadlužen a jeho hospodářská situace se nadále zhoršovala. Nepomohlo ani dočasné rozptýlení konventu v roce 1333, kdy mniši odešli do jiných cisterciáckých klášterů a do Sedlce se vrátili až po několika letech, ani podpora Karla IV. a Václava IV. (Charvátová, Hyhlík 1992). Klášter byl svébytným ostrovem a jeho vztahy s nejbližším okolím byly velmi napjaté. Již v roce 1412 došlo k potyčce mezi kutnohorskými havíři a sedleckými poddanými, při níž byl vypálen Malín. Klášter se pochopitelně nijak netajil svým ostře protihusitským odporem a navíc byl ve svém okolí vnímán jako cizorodý, německý prvek. To vedlo v roce 1421 k jeho zkáze, když byl dne 24. dubna dobyt husitským vojskem a do základů vypálen. Mniši se buď spasili útekem nebo zahynuli v troskách kláštera.

Movitý majetek (liturgické předměty, knihy, písemnosti) mniši již předem většinou odvezli do bezpečí, ale nemovitý majetek kláštera byl zcela rozchvácen. Mniši se do Sedlce vrátili až v 50. letech 15. století a jen těžce získávali zpět alespoň nějaký majetek. Zároveň byl klášter spojen se stejně zuboženým konventem v Klášterní Skalici (u Kouřimi), což byl původně dceřiný klášter Sedlce založený v roce 1357 (Charvátová 1998, Charvátová, Hyhlík 1992).

Původní pozemkový majetek Sedleckého kláštera měnil zvláště v první polovině 15. století rychle majitele. Z chaosu husitských válek těžili jednotliví drobní šlechtici, kterým se podařilo získat menší majetky (často jen jednotlivé vsi) ze sedleckého zboží, a také koruna. Husitské války měly za následek zrušení a vypálení některých vsí, ale ve zdejších úrodném kraji neměly nevratné důsledky na existenci sídel. Zejména kačinské návrší s dalekým výhledem do kraje se několikrát stalo shromaždištěm husitských vojsk (Kuča 2000, Ledr 1884). Město Čáslav se v roce 1421 stalo dějištěm prvního husitského sněmu. Všechny obce se po válkách obnovily a pole začala být záhy opět obdělávána. Po vítězství panské jednoty a faktickém nástupu krále Zikmunda Lucemburského na český trůn v roce 1436 připadly některé majetky koruně, respektive získala reálnou sílu jimi disponovat. Ta je většinou pronajímala, zastavovala nebo i prodávala, což opět přispívalo ke střídání majitelů jednotlivých vsí. Podrobně se změnám majetkových poměrů zejména Nových Dvorů a okolních obcí věnuje Ledr 1884. Z majitelů, kteří drželi Nové Dvory a některé okolní vsi déle, je možno jmenovat Bedřicha ze Strážnice (15. stol.), krále Jiřího z Poděbrad a jeho syny, Hynka Martinického z Chřenovic (od r. 1552) a posléze rod Žerotínů. V první polovině 16. století se vesnice na Novodvorskú počítaly ke Kolínskému panství, ale to bylo ještě velmi neustálené.

Postupně se v průběhu 2. poloviny 15. století a v 16. století začaly formovat větší šlechtické majetkové celky a vykristalizovala dvě centra - Žehušice a Nové Dvory, které se staly zárodky pozdějších panství. Zásahu na tom má zejména rodina Žerotínů. Karel ze Žerotína získal v roce 1551 darem od císaře Ferdinanda I. Žehušice s okolními majetky. V roce 1553 mu pak byl propůjčen Kolín s příslušejícími obcemi (mj. Sv. Kateřina, Záboří, Sv. Jakub, Sv. Mikuláš, Církvice, Lišice a Kobylnice). Jeho syn Kašpar Melichar ze Žerotína spojil tyto vesnice s Novými Dvory a Ovčáry, které získal na přelomu 80. a 90. let 16. století. V roce 1593 tak byl položen základ panství Novodvorského (Ledr 1884). Zejména Žehušicko bylo zpočátku svébytnější, neboť zde nikdy nebyl tak silný vliv Sedleckého kláštera jako na Novodvorskú. Silnější hospodářské celky se mohly odvážit i náročnějších akcí, které pak výrazně ovlivnily podobu krajiny. Šlo jednak o budování rybníků, přičemž zejména na Žehušicku podél Doubravy vznikla celá rybníční soustava, a koncem 15. století došlo k výstavbě nových velkých panských dvorů, kde šlechta hospodařila ve vlastní režii a zboží bylo určeno především pro trh (Novák 2001, Šarochová 2006).